

INICIS DE LES NORMALS FEMENINES, FORMACIÓ PROFESSIONAL O BATXILLERAT PER A NOIES?

ESTHER CORTADA I ANDREU

Aquesta comunicació pretén donar a conèixer els supòsits que suscitaron la creació de les escoles normals femenines a Catalunya i, més concretament, fer una sèrie de reflexions sobre la seva finalitat i les seves característiques específiques a partir de les argumentacions dels seus promotors.

LA FORMACIÓ DE LES MESTRES ABANS DE LA LLEI MOYANO

Abans de la promulgació de la Llei Moyano de 1857 els coneixements que havien de demostrar les mestres per tal d'exercir la seva professió eren pràcticament nuls. Les disposicions legals anteriors a 1783 no esmentaven la necessitat de saber llegir. Un breu repàs a la normativa escolar de la primera meitat del segle passat fa evident el notable desequilibri entre la formació que es demanava als mestres i la que es requeria a les mestres.

La Reial Cèdula de 1783, que regulava la creació d'escoles gratuïtes de barri per a nenes, quan definia l'examen de les mestres no especificava res sobre una possible prova de lectura i només esmentava la doctrina cristiana, les labors i els bons costums. En una aclaració final, en exposar que les nenes que ho desitgessin podien aprendre a llegir, s'afegia que les mestres s'examinarien també de lectura (1). D'altra banda, aquest requisit no tenia cap validesa en les *costures* o altres centres privats d'ensenyament femení.

En el Reglament de 1825 s'especificava que per ensenyar a escriure o contar la mestra podia demanar ajut a un mestre de més de 40 anys, prova del marcat desnivell existent entre les exigències establertes per un i altre sexe. En el cas de les mestres, no semblaven superar la lectura més rudimentària.

Aquest mateix reglament establia que les mestres de primera i segona classe havien de ser examinades per les Juntes de la capital que nomenarien dones *perites* per jutjar les labors. D'aquesta manera, sense "el estrèpit de oposiciones y competencias" les Juntes proposarien als Ajuntaments les mestres "mas timoratas e instruidas en las materias cuya enseñanza se confia" (2). Cal recordar que en el pla de 1825 aquestes matèries eren la Doctrina Cristiana, les labors, la lectura almenys en catecismes i l'escriptura apresada mitjàment.

En aquest context, no resulta sorprenent que la Llei de 21 de juliol de 1838, que regulava l'establiment de les primeres Normals per a la formació de mestres, no contemplés la creació de Normals femenines. L'única via que tenien les

mestres per accedir a una titulació era l'examen per aconseguir el certificat de mestra. Segons estadístiques oficials, l'any 1840 el 78 % de les mestres de la província de Barcelona no disposava de cap títol o certificat. A la província de Lleida la situació encara era més greu, ja que aquest mateix any només dues de les 19 mestres tenien el certificat esmentat (3).

Un bon exemple de la pèssima situació en que es trobava l'ensenyament primari femení, així com la preparació i consideració professional de les mestres, el podem trobar en el Reglament d'escoles públiques de 26 de novembre de 1838 que concretava les disposicions de la Llei del mateix any. El preàmbul de l'esmentat reglament recomanava als mestres de nens que obrissin escoles de pàrvuls o de nenes en el mateix edifici, però en sala separada, a càrrec de les seves dones o de les seves criades, sempre sense desatendre per un sol moment l'escola de nens definida textualment pel reglament com a principal objecte de la institució. En aquest sentit, s'especificava:

"Mas ni es tan necesaria para la escuela de párvulos la instruccion, como otras cualidades que no son raras a las mujeres; ni para servir útilmente una escuela de niñas se necesitan grandes conocimientos" (4).

Aquestes mestres improvisades podien ser instruïdes pel propi mestre a través de conferències domèstiques o ell mateix podia donar algunes classes a les nenes fora de l'horari escolar. D'aquesta manera, el mestre podia millorar el seu sou, tal com precisava el propi reglament. Diverses consultes a revistes professionals fetes per mestres d'un i altre sexe a mitjan segle semblen demostrar que era una pràctica prou habitual que, en molts pobles on no existia escola de nenes, el mestre s'encarregués de l'educació d'algunes noies fora de l'horari escolar. En alguns casos, la creació d'una escola pública femenina podia provocar conflictes, ja que el mestre difícilment renunciava a un sobresou que ajudava a paliar la seva precària situació econòmica.

"-En un pueblo donde hay una escuela de niñas dada por oposicion y se consiente á dos maestros y ocho ó diez costureras recibir niñas, ¿podrá la maestra recibir niños? -No debe consentirse ni lo uno ni lo otro.

-Una maestra que recibe á la vez 130 niñas de la escuela de un maestro y no encuentra en este número ninguna cuya instruccion no pueda ella mejorar notablemente, ¿tendrá por justo que porque se dice y nada mas que porque se dice, que el maestro es mas capaz para enseñar se le consienta á este que las enseñe, rebajando el buen concepto que

(1) Real Cédula de S. M. y Señores del Consejo, por la cual se manda observar en Madrid el Reglamento formado para el establecimiento de Escuelas gratuitas en los Barrios de él, en que se dé educación a las Niñas, extendiéndose a las Capitales, Ciudades y Villas populosas de estos Reinos en lo que sea compatible con la proporción y circunstancias de cada una, y lo demás que se expresa. Madrid, Imprenta de Don Pedro Marin, 1783.

(2) Reproduit per Luzuriaga, L.: *Documentos para la Historia escolar de España*. Madrid, Junta para la Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas, 1916-17, Vol. II, p. 228.

(3) "Estado de la instrucción primaria en la provincia de Barcelona segun los datos que existen en la Dirección General de Estudios". *Boletín Oficial de Instrucción Pública*. (Madrid), nº 4 (15 d'abril de 1941), pp. 147-157 i "Estado que manifiesta el desarrollo y progreso de la instrucción primaria en la provincia de Lérida, segun los datos que existen en la Dirección de Estudios". *Boletín Oficial de Instrucción Pública*. Nº 7, (31 de maig de 1841), pp. 287-295.

(4) *Colección legislativa de Instrucción Primaria*. Madrid, Imp. Nacional, 1856, p. 15

debe gozar la maestra entre sus discípulas? -Debe prohibirse severamente que los maestros enseñen á las niñas: se perjudica en ello, no solo la enseñanza, sino la educacion (5).

"Hay en un pueblo varios padres que desean que sus niñas aprendan á leer, escribir y contar. La maestra, aunque es muy apta para enseñar á coser y bordar, no lo es para enseñar aquellas materias, y se encarga el maestro de esta tarea creyendo hacer un gran beneficio á las niñas. ¿Puede instruir las en los mencionados ramos de lectura, escritura y aritmética, sin que se perjudique en ello la enseñanza ni la educacion? -La opinion de **La Revista**, es que debe haber maestras aptas para enseñar dichas materias; pero interin esto no suceda, forzoso será valerse de los maestros" (6).

La situació que reflecteixen aquestes consultes és prou evident. En tot cas, cal tenir present que les mestres aspirants al certificat no precisaven d'una formació gens extensa. Fins a l'any 1850 només existia un tipus de certificat de mestra, tot i que pels mestres el certificat podia ser elemental o superior.

Les proves que s'exigien per obtenir el certificat de mestra durant la dècada dels 40 del segle XIX, —segons el Reglament d'exàmens de 17 d'octubre de 1839— eren descrites per un manual de pedagogia de l'època de la següent manera:

"Los exámenes no son públicos ni por escrito. Son examinadas en las materias siguientes:

1.º **Religion y moral.**- Les aconsejamos que sobre **religion** además del Catecismo de la doctrina cristiana, estudien el Fleury, y sobre **moral** la tercera parte de esta obra porque con dificultad encontrarán reunido en otro libro lo que se les exige.

2.º **Lectura.**- Deben saber leer en libro impreso y manuscrito.

3.º **Escritura.**- Deben escribir un alfabeto de letras mayúsculas, y luego un examinador les dicta una máxima ó sentencia, que escribirán en letra gruesa del tamaño que aquel determine, y otra máxima en letra pequeña del caracter usual de la que se examina.

4.º **Cuentas.**- Numeracion, sumar, restar, multiplicar y dividir por números enteros. La división no debe ser mas que de pequeñas cantidades y por divisores simples.

5.º **Labores.**- En particular las mas usuales y mas útiles para las familias pobres.

El examen empieza con el ejercicio de escritura, luego de palabra se las pregunta la doctrina cristiana, despues leen en libro impreso y manuscrito; inmediatamente se las pregunta sobre gobierno de las escuelas, deberes de las maestras con respecto á las autoridades, á los padres y á las niñas que han de tener a su cuidado, especialmente los relativos al aseo, laboriosidad y conducta moral y religiosa de sus discípulas, á quienes deben preparar convenientemente para que lleguen á ser buenas madres de familia. Seguirá el examen sobre cuentas y labores, y por último se las examina sobre el contenido del reglamento de escuelas.

A las que tengan nociones de gramática castellana, y especialmente de ortografía, de historia, etc. se les preguntará tambien sobre estas materias, y las que en ellas estén instruidas merecerán siempre la nota de sobresalientes con el número 3 si en las materias de rigurosa enseñanza no estuviesen atrasadas" (7).

Laureà Figuerola, autor d'aquest manual i fundador de la Normal masculina de Barcelona, destacava el contrasentit

establert pel reglament d'exàmens en no preveure una titulació superior per a les mestres, quan la llei de 1838 distingia dos graus d'ensenyament per a les escoles de nenes.

Veiem com les exigències per a les mestres es reduïen a religió i moral, rudiments de lectura i escriptura, nocions de les quatre regles i les labors.

El nou Reglament d'exàmens de 18 de juny de 1850 va preveure l'existència de dos graus de titulació per a les mestres, però el nivell d'exigència del certificat d'instrucció primària superior femení era molt similar al del certificat elemental masculí. Els exàmens elementals per a les mestres diferien substancialment dels que havien de passar els mestres. Els primers seguïen sense poder-se fer públicament i no incloïen proves de geometria o dibuix lineal, ni d'agricultura, mètodes d'ensenyament o principis de geografia i nocions d'història d'Espanya, coneixements que sí havien de demostrar els mestres. L'examen d'aritmètica era també més reduït en el cas de les mestres que només havien de fer comptes amb nombres enters. La prova per a mestra superior era més extensa i abraçava els coneixements esmentats, exceptuant les nocions d'agricultura i els mètodes d'ensenyament, però distava molt del nivell requerit per al certificat superior masculí. Les dues titulacions femenines comprenien una prova pràctica de labors, que en el cas d'aspirar al certificat superior es veia ampliada amb brodats, puntes i altres treballs d'adorn (8).

El propi Director General d'Instrucció Pública durant aquests anys (1846-1851), Gil de Zárate, descriu de forma molt crítica quina era la preparació intel·lectual de la majoria de les mestres.

"Al paso que nada se ha omitido para formar buenos maestros, ninguna disposicion se ha dictado para hacer lo propio con las maestras. Estas permanecen casi en la misma ignorancia que antes, sin que haya más garantía de su idoneidad que el examen, el cual, si bien es más riguroso por punto general, y se extiende a mayor número de materias, no deja de ser con frecuencia de una indulgencia vituperable. Por lo comun, el saber de las maestras se cifra en ser más ó menos primorosas en las labores propias de su sexo, talento a la verdad importantísimo en ellas; pero en los demas ramos de la instruccion primaria suelen tener una ignorancia profunda, habiendo muchas que no saben escribir, y ni leer siquiera. Así es que las más celosas y mejor dotadas se ven precisadas á tener un pasante que supla lo que les falta en esta parte de la educacion, y muy pocas son capaces de privarse de semejante auxilio" (9).

Aquestes afirmacions, fetes poc abans de la promulgació de la Llei Moyano, donen una imatge prou clara de la concepció que tenien de les mestres les autoritats educatives del moment.

LA CREACIÓ DE LA NORMAL FEMENINA DE BARCELONA

La Llei d'Instrucció Pública de 1857, que per fi preveu la creació —de forma voluntària— de Normals femenines, es pot considerar com l'inici del procés de professionalització de les mestres. Abans de la seva promulgació ja existien tres Normals per a noies a l'Estat espanyol, però la seva generalització es va produir de forma lenta al llarg de la segona meitat del segle XIX.

Les primeres Normals femenines catalanes foren les de Barcelona i Tarragona, creades els anys 1861 i 1862, respectivament (10). A Lleida la Normal femenina es va inau-

(5) "Dudas". *Revista de Instrucción Primaria*. (Madrid), nº 1, (1 de gener de 1852), p. 22.

(6) "Dudas". *Revista de Instrucción Primaria*. (Madrid), nº 1, (1 de gener de 1852), p. 191.

(7) FIGUEROLA L.: *Manual Completo de enseñanza simultánea, mutua y mixta o instrucciones para la fundación y dirección de las escuelas primarias elementales y superiores*. 3ª ed. cor. y aum. Madrid, Lib. de Hernando, 1847, pp. 165-166.

(8) *Colección legislativa...* op. cit., pp. 135-140.

(9) GIL DE ZARATE, A.: *De la Instrucción Pública en España*. Madrid, Colegio de Sordo-mudos, 1855, Vol. I, p. 566.

(10) Vg. NOGUERA, J.: *La Escuela Normal de Tarragona (1843-1931)*. Barcelona, Universidad de Barcelona, 1984, pp. 119-144.

gurar l'any 1886 (11). En canvi, a Girona la Normal de noies no es va crear fins a l'any 1914 (12). Així, durant tot el segle passat, les futures mestres gironines havien d'examinar-se a les altres Normals catalanes.

Pel que fa al procés de gestió de les primeres Normals de noies, cal tenir present que el mateix Gil de Zárate, qui, com hem vist, criticava durament la manca de preparació intel·lectual de les mestres, es mostrava contrari a la creació de Normals femenines similars a les masculines.

"La primera idea que ocorre para remediar este mal, es la de establecer escuelas normales para las maestras, asi como las hay para los hombres; pero su realizacion ofrece inconvenientes inmensos, tan dificiles de allanar, que no conozco nacion alguna donde se haya logrado, al ménos de una manera completa y satisfactoria. El aumento de gastos que esto exigiria, imposible por ahora en España, es quizá el menor de los obstáculos. ¿Se formarán colegios donde jóvenes ya adultas permanezcan encerradas? Mucho peligra la moralidad en semejantes casas, cuando la religion no es el único móvil de la clausura, y cuando ésta no es completa, como podria serlo. ¿Serán externas las alumnas maestras? La exposicion crece con la libertad que este método de estudiar ofrece á jóvenes rodeadas de seducciones. Por otra parte, las mugeres en esa edad son todavia más necesarias á las familias pobres que los hombres; procuran antes que éste á sus padres algun alivio con la labor de sus manos, ó entran más temprano y en mayor número en el servicio doméstico. Estas mismas razones impiden que muchas se dediquen á la enseñanza, porque el trabajo manual les suele ofrecer una ganancia superior á la mezquina dotacion de la escuela, sin tanta sujecion y molestia. Últimamente, en las clases pobres, el hombre que busca una esposa la quiere libre para que atienda exclusivamente á las faenas de la casa y al cuidado de los hijos, lo que no es posible si se dedican á otras tareas que absorben todo el dia y exigen particular esmero. Así, pues, se nota que las maestras escasean mucho más que los maestros: pocas son las que llegan á serlo en virtud de un plan formado de antemano, sino casualmente, por circunstancias especiales, y sin preparacion alguna ó con muy poca: no es en ellas una carrera como en los hombres; no les ofrece la enseñanza las mismas ventajas que á éstos; y por lo tanto, las escuelas normales de mugeres serían muy poco concurridas" (13).

A part de l'evident desencert en la predicció, aquestes afirmacions de Gil de Zárate són fidel reflex de les preocupacions de tipus moral que dificultaven la proliferació de Normals femenines i de la creença generalitzada segons la qual les futures mestres sorgirien de famílies obreres i camperoles.

D'altra banda, el caràcter voluntari de les Normals femenines feia dependre la seva existència de la iniciativa de les autoritats provincials i locals i, sovint de projectes privats de tipus benèfic. Aquest és el cas de la Normal femenina de Barcelona, creada per cobrir una urgent necessitat social.

La primera referència que tenim sobre el projecte d'una Normal de noies a Barcelona és una memòria presentada l'any 1858 pel mestre Jaume Peiró a la Societat d'Amics de la Instrucció. Aquest mestre proposava la creació d'una Normal femenina a partir d'una subscripció, on membres del professorat barceloní oferissin hores de treball gratuït per atendre les classes. En cas de no trobar local cedit per alguna institució o entitat, diverses persones interessades

per la cultura podien contribuir amb donatius de cara al sosteniment del centre. Peiró amb molt bon criteri, preveia que

"es de creer que los pocos medios de algunas provincias y lo mucho que costará conocer el verdadero interés de esta institucion, retardarán, con grave prejuicio del bien y felicidad de las familias y del progreso social, el planteo de las sobredichas escuelas..."

Per tant, calia recórrer a la caritat per donar l'impuls inicial i en poc temps els bons resultats obtinguts obligarien les autoritats locals o provincials a contribuir-hi amb l'establiment de professorat fix (14).

Peiró justificava la necessitat de les Normals femenines amb arguments d'utilitat social, destacant l'important paper de les dones com a mares i educadores dels fills i la manca d'escoles de nenes causada per l'escassetat de mestres titulades o amb un mínim de preparació. En paraules del propi Peiró caldria preguntar-se si la dona no havia de ser considerada com un ésser igual a l'home pel que feia al progrés social "¿...sino por amor por interés, sino por amistad por deber?" (15).

Pel que fa al programa que considerava idoni, aquest havia de comprendre la religió i l'economia domèstica, matèries que considerava essencials, l'aritmètica com a ciència auxiliar de l'economia, la lectura, l'escriptura i la gramàtica, una breu descripció del cos humà, la higiene i la gimnàstica natural, el coneixement de la intel·ligència i les facultats humanes i del seu perfeccionament, l'educació moral i la cortesia, les labors, amb un lloc preferent pel que feia a dedicació de temps i degudament auxiliades pel dibuix i la geometria i, per últim, nocions de geografia i història d'Espanya i, a ser possible, cant i música. Aquest pla d'estudis era considerat per Peiró com el currículum aconsellable per a qualsevol escola elemental de nenes. Per adaptar-lo a la formació de les mestres havia de ser ampliat amb coneixements dels sistemes i mètodes d'ensenyament. Com es pot veure, es tractava d'un programa prou ampli que, de fet, superava el pla legalment establert per la Llei Moyano tant per a les escoles de nenes elementals com per a les superiors.

Peiró defensava la creació d'establiments de formació de futures mestres a totes les capitals comarcals i, per tant, admetia possibles reduccions del programa en funció de les disponibilitats locals. Les assignatures teòriques les podien impartir professors casats, de certa edat

"por la delicadeza que exige la diversidad de sexo y la mayor finura y prudencia que suelen llevar consigo el matrimonio y la edad para tratar con el debido decoro la juventud del sexo opuesto" (16).

Les matèries pràctiques les donarien dones mestres o senyores amb aptitud.

Inicialment, la durada de les classes havia de ser reduïda i fora de l'horari escolar, especialment si es feia servir professorat en actiu. Per tant, un local escaient podia ser una de les escoles de nenes de la ciutat, ja que d'onze a dues del migdia o després de la sortida a la tarda les aules es trobaven desocupades. De cara a sufragar les despeses de material, Peiró proposava recórrer a la venda dels treballs de costura realitzats per les pròpies alumnes. Més endavant, quan l'escola adquirís un funcionament regular i fix es podrien cobrar mensualitats a les alumnes amb mitjans.

L'estudiada proposta de Peiró va tenir el ressò esperat i, encara que amb un cert retard, va ser portada a la pràctica

(11) Vg. *El Monitor de Primera Enseñanza*. (Barcelona), n.º 9, (28 de febrer de 1885), p. 138 i n.º 7, (13 de febrer de 1886), p. 83. Per a més informació sobre la Normal de Lleida vegeu Miñambres Abad, A.: *Génesis y evolución de la Escuela de Magisterio de Lérida (1841-1940)*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 1992.

(12) Vegeu *Escuela Normal de Maestras de Gerona. Memoria correspondiente a los cursos de 1913 a 1914 y 1914 a 1915*. Girona, Dalmau Carles, s.d. Durant la dècada dels anys 80 hem constatat diverses peticions i intents infructuosos de crear la Normal de noies gironina i evitar els necessaris desplaçaments a les altres capitals catalanes.

(13) GIL DE ZARATE, A.: *De la Instrucción Pública...* op. cit., pp. 366-367.

(14) PEIRO, J.: *Escuelas Normales de Maestras o sea importancia de la educación de la mujer*. Barcelona, Imp. de Ingnacio Estivill, 1859, p. 15.

(15) PEIRO, J.: *Escuelas Normales...* op. cit., p. 10.

(16) PEIRO, J.: *Escuelas Normales...* op. cit., p. 32.

de forma similar als seus plantejaments. A principis de 1860 un article a la *Guía del Magisterio* escrit per B. Pujol reclamava la urgent obertura de la Normal femenina de Barcelona sota els auspicis de la Societat d'Amics de la Instrucció —presidida per Otó Fonoll, director de la Normal masculina de Barcelona—, la qual només estava pendent del corresponent permís sol·licitat al govern. L'articulista argumentava l'absoluta necessitat de l'establiment justificada per diverses raons.

"No quisiéramos herir susceptibilidades, pero, con franqueza hablando, las maestras de ahora, salvo un buen número de honrosas escepciones, solo á fuerza de voluntad é impulsadas por el estímulo, pueden cumplir dignamente su espinoso cargo. Y no se las puede culpar: las mas de ellas destinaron contadas semanas para prepararse, estudiando no mas que lo preciso para responder á las fáciles preguntas del exámen y quedaron convertidas en maestras por la gracia de la Junta examinadora y en méritos del título que se las expidió. Mas el diploma no quita la fuerza á esta verdad: **No se consigue en pocos días el saber para enseñar.** Por esto anhelamos se decrete favorablemente la instancia de la Sociedad de amigos de la instruccion, ya que una **ESCUELA NORMAL DE MAESTRAS** será beneficiosa no solo á las jóvenes que deseen empezar la carrera del Magisterio, si que tambien á las profesoras que ya se dedican á la enseñanza: aquellas recibirán extensamente la instruccion necesaria para dirigir con fruto una escuela, al paso que éstas procurarán ampliar sus conocimientos á fin de ponerse al nivel de sus nuevas compañeras" (17).

Finalment, el curs preparatori per a noies aspirants al magisteri s'inaugurà el 22 de març de 1860. Comptava amb professors —socis de l'esmentada entitat— que impartien les classes gratuïtament i amb la cessió dels locals de dues escoles públiques de nenes de la ciutat de Barcelona, les mestres de les quals —nomenades especialment pel govern— s'encarregaven de les labors i de la part pràctica relativa a la direcció d'una escola. El programa establert era l'assenyalat per la Llei de 1857 i, per tant, s'allunyava de la proposta inicial.

La iniciativa tingué un gran èxit de matrícula, amb un total de 56 noies inscrites el primer curs, i continuà el curs 1860-61 amb 69 matriculades al grau elemental i 38 al grau superior. Els bons resultats obtinguts determinaren les autoritats educatives provincials i la Diputació a crear la Normal femenina oficial ja per al curs 1861-62 (18).

Un article de finals de 1860, escrit pel mestre i secretari de la Junta d'Instrucció Pública de Barcelona, Ignasi Ramon Miró, demanava a la Diputació la creació i sosteniment de la Normal, ja que els esforços altruistes de la Societat d'Amics de la Instrucció no podien perllongar-se més. D'altra banda, la insuficiència d'escoles de nenes a la província per manca de dones mestres, reclamava l'existència d'un establiment oficial ben organitzat per a la formació de les aspirants a mestra. En un article publicat deu mesos més tard, aquest mateix mestre felicitava la Diputació provincial de Barcelona després de la autorització de la Normal de

noies per part del Govern. Miró destacava que l'assistència a classe de les aspirants no era obligatòria, mesura que aplaudia per considerar-la de moment indispensable. Finalitzava l'article amb un vot d'agraïment a la Societat Barcelonessa d'Amics de la Instrucció per l'esforç dels dos últims cursos i pel fet d'haver demostrat pràcticament la necessitat d'una Normal femenina. En un exemplar del mes de desembre d'aquesta mateixa publicació s'anunciava ja l'obertura de la matrícula de la Normal, que s'inaugurà el 19 de desembre de 1861 amb un total de 68 alumnes inscrites (19).

CARACTERÍSTIQUES I FINALITAT DE LES NORMALS FEMENINES

Hem vist com els promotors de les Normalles femenines les consideraven una necessitat urgent de cara a formar noves mestres amb un mínim de coneixements i fer possible la proliferació d'escoles públiques de nenes, en aquells moments molt per sota del nombre d'escoles masculines (20). Amb tot, l'evidència d'aquesta necessitat social es veia fortament condicionada per preocupacions d'ordre moral, ja que l'assistència a classe de les normalistes trencava alguns dels paràmetres del model de dona imperant. A mitjan segle les normes socials i les pautes culturals relatives al gènere es basaven en una absoluta separació entre les esferes pública i privada, considerades respectivament com a únic àmbit d'actuació masculí i femení. L'assignació de l'esfera privada a les dones es caracteritzava per una visió idealitzada de la llar com a refugi aïllat dels perills i lluites propis de l'esfera pública. Aquest culte a la domesticitat limitava fortament les possibilitats d'actuació de les dones, tot i ressaltar la important acció moralitzadora que aquestes exercien dins la família i la llar. Es reconeixia també la seva benefactora influència sobre marits i fills, de forma que el seu ascendent venia a incidir indirectament en altres àmbits de la societat que tenien expressament vedats pel fet de ser dones (21).

Així, el discurs de la domesticitat actuava com a fort contrapès fins i tot entre les mateixes propostes encaminades a eixamplar els horitzons culturals de les dones. Un clar exponent d'aquest conflicte ideològic el podem trobar en l'argumentació del mestre de Gràcia Llibert Guerra quan exposa els seus criteris sobre les característiques específiques que han de complir les Normalles femenines. Guerra expressa insistentment en diverses revistes professionals del període la seva oposició a la obligatorietat d'estudiar en una Normal femenina per tal d'exercir com a mestra. Ja en una article de l'any 1860, justament quan la Normal femenina de Barcelona temptejava els seus primers passos, afirma:

"Siendo condicion precisa que las aspirantes al Magisterio hayan de cursar en la normal, serán muchas y muchas las que se verán en el triste caso de tener que renunciar á la esperanza de obtener el título por la imposibilidad de hacer los estudios. Esto es una verdad que á nadie se oculta. Cualquiera que sea la posicion de la muger, un obstáculo poderoso le impide abandonar el hogar doméstico: la esposa y la madre no pueden descuidar un solo dia los sagrados deberes pro-

(17) PUJOL, B.: "Escuelas Normales de Maestras". *Guía del Magisterio*. (Barcelona), nº 3, (28 de gener de 1860), pp. 1-2. L'èmfasi és a l'original.

(18) Vg. *Guía del Magisterio*. (Barcelona), nº 11, (18 d'abril de 1860), pp. 7-8 i nº 25, (8 de setembre de 1860), pp. 1-2; *El Monitor de Primera Enseñanza*. (Barcelona), nº 13, (6 de maig de 1860), pp. 7-8, nº 24, (26 d'agost de 1860), pp. 6-7, nº 29, (16 d'octubre de 1860), p. 7 i nº 31, (6 de novembre de 1860), pp. 1-3.

(19) MIRO, I. R.: "La Escuela Normal de Maestras". *El Monitor de Primera Enseñanza*. (Barcelona), nº 31, (6 de novembre de 1860), pp. 1-3 i nº 58, (6 d'agost de 1861), pp. 218-220. Sobre l'obertura i inauguració de la Normal de noies de Barcelona vegeu *El Monitor de Primera Enseñanza*. (Barcelona), nº 70, (6 de desembre de 1861), p. 1 i la conclusió del discurs inaugural llegit per Otó Fonoll, director de la Normal masculina a *El Monitor de Primera Enseñanza*, Nº 4 (6 de febrer de 1862), pp. 28-31. Sobre els dos primers cursos de la Normal femenina vegeu *Oficios, Informaciones, estadísticas, expedientes, certificados, etc. de la Escuela Normal Superior de Maestros/as de Barcelona. 1861-62*. Lligall 19/5/7/1. Secció d'Ensenyament Primari. Arxiu de la Universitat de Barcelona.

(20) L'any 1860 la matrícula de nens en escoles públiques a Catalunya era de 54.872, mentre que la de nenes era de 29.570, és a dir un 65% i un 35% respectivament del total d'alumnes. Cinc anys abans la proporció era d'un 75% i un 25%. Per tant, s'estava produint un important increment de les places escolars públiques per a nenes que requeria mestres amb un mínim de preparació. Dades extretes de *Estadística de la primera enseñanza de la Península e islas adyacentes*. Madrid, Colegio de Sordomudos, 1858; *Estadística General de Primera Enseñanza*. Madrid, M. Tello, 1876 i *Anuario Estadístico de España*. 1860-61.

(21) Sobre els components del discurs de gènere en el cas espanyol vegeu NASH, M.: "Identidades, representación cultural y discurso de género en la España Contemporánea" dins *Cultura y culturas en la historia*. Universidad de Salamanca, 1994, pp. 191-203.

pios de su estado; la hija no puede, sin peligro de su honor, separarse un instante de la vigilancia paternal" (22).

Segons Guerra, si l'assistència a la Normal és feia obligatòria, només podrien ser mestres les noies de ciutat o amb un nivell econòmic considerable. Això provocaria una reducció del nombre de dones mestres, un augment de l'intrusisme —dones sense títol a càrrec d'escoles— i una incompatibilitat entre les mestres d'origen urbà i el veïnat i l'alumnat dels pobles on exercissin.

"Se quiere a todo trance ilustrar mas á las que han de formar el corazon y la inteligencia de las futuras madres de familia; pensamiento sublime, á la verdad, pero que quiere realizarse cerrando la puerta del Magisterio á la mayoría de las que puedan sentirse con vocacion de ejercerlo que serán todas aquellas que no podrán asistir á las normales por una porcion de poderosos motivos que saltan á los ojos del menos entendedor. Y adviértase que esta mayoría es precisamente la que hubiera de llevar la educacion á las aldeas y á los pueblos remotos, pobres é incivilizados, donde no es presumible que vayan á sufrir el martirio las hijas de las ciudades que habrán bebido la instruccion en las primeras fuentes" (23).

En articles posteriors a la creació de les Normals de noies de Barcelona i Tarragona, Guerra es veu obligat a rectificar la seva predicció de manca de matrícula oficial a les Normals femenines. Davant l'assistència a les Normals de moltes noies procedents de diverses comarques allunyades de les capitals, Guerra posa en qüestió la seva conducta moral i els seus principis i ressalta que les mestres més necessàries, pel seu origen rural, i més escrupoloses davant els perills morals que corre una dona fora de la família, són les que s'abstenen d'assistir a les Normals.

"No han de faltar doctores que al vernos disparatar de esta manera, digan: Pero venid aquí, hombres sin criterio: ¿no acuden ahora á las Normales de maestras aspirantes de todas clases y procedencias, sin embargo de ser libre la asistencia? -Y tanto si acuden, que esto nos llevaria á una serie de reflexiones en que no queremos entrar por decoro á la clase y otras consideraciones que no son del caso. Téngase entendido que no tememos la falta de concurrencia en las Normales, sino el retraimiento de aquellas jóvenes que miran con justo respeto los azares que corre la mujer fuera de la familia, y en consecuencia la escasez de aquellas maestras que llevarian á las aldeas su título y su saber si no tuviesen que adquirirlos con dos ó más años de vida escolar en la viciada atmósfera de las ciudades. No ha de faltar por esto concurrencia en las Normales, que bien asegurada tienen su vida con solo ofrecer á ciertas personas un campo de refugio y un medio de adquirir independencia; lo que faltará serán maestras que ejerzan cual conviene la profesion donde es más necesaria la enseñanza..." (24).

"Sobre esto podríamos citar ejemplos y alegar razones que harian resaltar muy al vivo la justicia que nos asiste; pero el lector comprenderá muy bien que no es prudente ni necesario ir mas allá en asunto de tal naturaleza, y esperamos de la delicadeza de nuestros contrincantes que no apretarán el aguijon para que nos deslicemos con pruebas y manifestaciones que darian poco lustre á la causa que todos defendemos" (25).

És evident per les afirmacions de Guerra i pels comentaris que hem trobat a revistes professionals del període que

no hi havia una postura unànime respecte al tema de l'assistència obligatòria a les Normals femenines. Amb tot, les disposicions oficials van determinar que aquesta fos voluntària i per treure's el títol només calia examinar-se a una Normal (26). Guerra va fundar una revista professional l'any 1864 titulada "**La Pedagogia**" on demanava la subscripció de les mestres i les aspirants a mestra fent referència a

"la imposibilidad en que se hallan muchas jóvenes de asistir á las normales de maestras, y observando que la mayoría de las Señoras Profesoras de los pueblos no se atreven á darles la enseñanza preparatoria, ya sea por su exceso de modestia ó porque no tienen bastante confianza en sus conocimientos literarios, destinaremos una seccion del Periódico para tratar sucesivamente todas las asignaturas que son objeto del programa general de exámenes para Maestras, de modo que estudiando las definiciones que pondremos y con hacerse cargo de las observaciones que iremos haciendo, pueda cualquiera aspirante al título ponerse en buena disposicion para quedar airoso en los exámenes de pasantía y en los actos de oposicion" (27).

En realitat, la qüestió de l'assistència obligatòria o voluntària a les classes de les Normals femenines posa en evidència la contradicció i el desconcert que patien bona part dels defensors de l'educació femenina. De fet, una generalització de les escoles de nenes implicava a curt o llarg termini un increment considerable de les mestres, així com un cert grau de professionalització, difícilment compatible amb una defensa rígida del discurs de les esferes separades. Aquesta desorientació es reflecteix també en la política educativa referent a les Normals femenines. A part de la ja tradicional desídia pel que fa al nivell intel·lectual de les dones, s'evidencia una important manca de reglamentació i directius concretes que es pot considerar una constant durant bona part de la segona meitat del segle. D'aquesta manera, les Normals femenines es convertien en uns establiments a mig camí entre les institucions privades de caire filantròpic i els veritables centres oficials. La voluntarietat de l'assistència a classe per tal d'obtenir el títol, la migradesa dels programes, molt més reduïts que els masculins, les deficiències pel que fa al nombre de professorat i el buit legal a l'hora de definir la seva organització i funcionament caracteritzaren i limitaren fortament les possibilitats educatives de les Normals femenines. Tot i les seves deficiències, les progressives reformes dels programes (28), la incipient sensibilització de les autoritats educatives i el creixent protagonisme de les pròpies mestres i professors normals, que, en un ambient poc favorable, s'esforçaren per reivindicar les seves qualitats professionals i intel·lectuals, possibilitaren un important canvi de mentalitat respecte a les Normals de noies.

Un dels primers exemples d'aquest posicionament per part de les pròpies professores el podem trobar en un article de l'any 1865 escrit per la Directora de la Normal de Tarragona, Clotilde Sánchez, on reclamava un reglament general per a les Normals femenines i la obligatorietat dels estudis en una Normal per tal d'obtenir el títol de mestra.

"Lo repetimos, en tanto que los estudios de las maestras no sean forzosos en una Escuela Normal, no tendremos buenas maestras, y en tanto que estas escuelas no tengan reglamento general á que atenerse, que les dé vida, su cons-

(22) GUERRA, L.: "Escuelas normales de Maestra". *Guía del Magisterio*. (Barcelona), n.º 5, (18 de febrer de 1860), p. 3.

(23) GUERRA, L.: "Escuelas normales de maestras". *La Correspondencia del Magisterio de Cataluña*. (Barcelona), n.º 47, (19 de novembre de 1863), p. 372.

(24) GUERRA, L.: "Escuelas Normales de Maestras". *La Pedagogia*. (Barcelona), n.º 11, (15 de setembre de 1864), pp. 163-164.

(25) GUERRA, L.: "Escuelas normales de maestras". *La Correspondencia del Magisterio de Cataluña*. (Barcelona), n.º 47, (19 de novembre de 1863), p. 373.

(26) Aquesta facilitat es va mantenir fins a les reformes de l'any 1881. Les noves disposicions regulaven els estudis lliures i obligaven a matricular-se de les assignatures de cada curs, després de passar l'examen d'ingrés a la Normal, i, finalment a examinar-se de totes les matèries per aprovar un curs.

(27) GUERRA, L.: "A las Sras. Profesoras". *La Pedagogia*. (Barcelona), n.º 4, (30 de maig de 1864), p. 50.

(28) Sobre aquest tema vegeu Melcón, J.: *La Formación del profesorado en España (1837-1914)*. Madrid, Ministerio de Educación y Ciencia, 1992.

titució serà raquítica, casi nula, sujeta al capricho del primero que quiera gobernarla" (29).

Durant la segona meitat del segle passat s'observa una lenta evolució que des del pragmatisme i utilitarisme inicials s'encamina cap a concepcions més obertes i enriquidores. Així, les Normals de noies començaran a veure's com a centres de cultura femenina, és a dir com una alternativa real als estudis secundaris i superiors masculins. Cal recordar que les primeres matrícules femenines en instituts o facultats universitàries tingueren lloc durant el sexenni revolucionari. Amb tot, fins ben entrat aquest segle les noies batxilleres o universitàries es poden considerar casos totalment excepcionals i difícilment tolerats per la societat de l'època (30).

La transformació esmentada es fa evident en diverses obres i revistes educatives de la segona meitat del segle XIX —especialment a partir de la dècada dels anys 80—, però també en les propostes de creació de les Normals de noies a Lleida i Girona. En un article publicat l'any 1887 a Girona, on es reclamava la urgent creació d'una Normal femenina a la ciutat, s'argumentava la necessitat de cobrir places vacants de mestra, però també s'afirmava

"que acudirían a adquirir la misma clase de conocimientos muchas de las clases acomodadas, lo cual les habilitaría para la importantísima función de educadoras de sus

hijos, mejor que la frívola y superficial enseñanza que hoy se les da" (31).

Un any abans, poc després de crear-se la Normal femenina de Lleida, en la convocatòria de matrícula per al curs 86-87 es preveia una variant d'inscripció especial per a alumnes que no aspiressin a la carrera de Magisteri, però volguessin ampliar els seus coneixements (32).

D'aquesta manera, les Normals femenines deixaren de ser uns centres educatius acceptats amb recel, tolerats únicament pel fet de ser imprescindibles de cara a formar mestres mínimament preparades, per convertir-se —malgrat les seves deficiències— en establiments d'ensenyament secundari i superior femení. De fet, eren els únics centres oficials amb possibilitats de ser acceptats per famílies d'un cert nivell social i cultural com a opció educativa admissible en el cas d'una filla. El nou paper atorgat a les Normals de noies queda ben reflectit en el següent fragment d'un discurs parlamentari pronunciat per Rafael M. de Labra a principis de segle:

"se hace urgente la reorganización y el aumento de las actuales Escuelas Normales de maestras, como medio de ilustración de la clase media femenina de España, y como colaboración acentuada en la importante y ya inexcusable empresa de fortificar y exaltar la personalidad moral, jurídica y económica de la Mujer española" (33).

(29) *El Monitor de Primera Enseñanza*. N.º 50, (16 de diciembre de 1865), p. 394.

(30) De fet, en alguns moments tingueren prohibida la matrícula i normalment es veien obligades a estudiar privadament sense assistir a classe. Fins l'any 1910 no desapareixen les barreres legals contra la matrícula i assistència de noies a centres oficials d'ensenyament. Sobre aquest tema vegeu Vifíao Frago, A.: "Espacios masculinos, espacios femeninos. El acceso de la mujer al Bachillerato" dins *Mujer y Educación en España 1868-1975. VI Coloquio de Historia de la Educación*. Universidades de Santiago, 1990, pp. 567-577; Capel, R.M.: *El trabajo y la educación de la mujer en España (1900-1930)*. Madrid, Ministerio de Cultura, 1982; Cortada, E. i Sebastià, M.: *La dona i la institucionalització de l'educació* dins Nash, M. (ed.): *Més enllà del silenci: les dones a la història de Catalunya*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1988, pp. 207-226.

(31) Vg. "Escuela Normal de Maestras en Gerona". *Boletín de Primera Enseñanza*. (Girona), n.º 33, (16 d'agost de 1887), p. 7.

(32) *El Clamor del Magisterio*. N.º 37, (15 de setembre de 1886), p. 300.

(33) LABRA, R.M.: *La enseñanza primaria. La Educación Femenina y la educación popular*. Madrid, Sindicato de Publicidad, 1911, p. 33.